

İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE KIRGIZCADA ETTİRGENLİĞİN İŞLEVSEL-ANLAMSAL ALANI

*Bilge Kağan SELÇUK**

ÖZET

İşlevsel dilbilgisinde, bir iletişim aracı olarak tanımlanan dilin tüm birimleri ve bu birimler arasındaki ilişkileri, üstlendikleri işlevlere göre çözümlenir ve betimlenir. İşlevsel çözümlemede genel betimleme kurallarından yola çıkmak yerine, her dilin farklı özellikler taşıdığı göz önünde bulundurularak, esnek ve kapsayıcı olmak temel özelliktir. Ettirgenliğe yönelik tanım ve örneklendirmelerdeki tartışılmalı gelen sorunların da, önceden belirlenmiş kısıtlayıcı betimleme kurallarından kaynaklandığı görülmektedir. Belirli bir dildeki ettirgenliğe yönelik yargılar, başka bir dildeki ettirgen yapıların tanımlanmasında çelişkilerin doğmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, bir dilin özelliklerini yansıtan metinlere yönelik çözümlemelerde, önceden belirlenmiş kurallar yerine, metindeki özellikler doğrultusunda somut tespitler yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Biçimsel yaklaşım çerçevesinde yapılmış olan dilbilgisi çalışmalarında ettirgen yapıların genel karakterini belirleyen özelliklerin, aynı zamanda ettirgenliğin kapsam ve sınırlarını oluşturan kurallar olarak da değerlendirildiği görülmektedir. Ettirgenliğe yönelik bu kısıtlayıcı kurallar, bir dil içerisinde ya da Kırgızca ve Türkçe gibi akraba diller arasında ettirgenlik ölçütlerine uymayan örneklerin ortaya çıkmasına ve çözümlemede güçlük yaşanmasına neden olmaktadır.

Ettirgenliği ifade eden yapıların, her dilin tipolojik özelliklerine göre biçimsel, sözcüksel veya çözümlemeli yöntemlerle oluşturulduğu görülmektedir. Kırgızcada biçimsel yapıların yanı sıra, sözcüksel ve çözümlemeli ettirgen yapılar da bulunmaktadır. Bu çalışmada Kırgızcadaki ettirgenlik kavramını yansıtan dil birimlerinin, işlevsel dilbilgisinin 'anlamdan biçime' yöntemi çerçevesinde, soyut bir tasarım olarak düşünebileceğimiz İşlevsel-Anlamsal Alan'ı oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İşlevsel Dilbilgisi, İşlevsel-Anlamsal Alan, Kırgızcada Ettirgenlik

* Okt. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, El-mek: bilgekselcuk@hotmail.com

FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD IN KYRGYZ WITHIN THE FRAMEWORK OF FUNCTIONAL GRAMMAR

ABSTRACT

In functional grammar, all the linguistic units of language that is defined as communication medium, and the relation between those units are analyzed and described by their function. In functional analysis, it is essential to be flexible and comprehensive by considering each language's uniqueness rather than starting analysis with general description rules. It is observed that ongoing discussions on the definitions and examples regarding causativeness are sourced by predefined constraining description rules. General rules regarding causativeness for a particular language may cause conflicts in defining causative structures in another language. Therefore, in analysis of a text which is reflecting characteristics of a language, it is considered more relevant to make factual evaluations in line with the characteristics of each text rather than referring predefined rules. In linguistic analysis based on morphologic approach, it is observed that characteristic aspects of causative structures are evaluated as the rules determining scope and borders of causativeness. Constraining aspects regarding causativeness cause presence of examples which do not exactly coincide with predefined causativeness criteria along with challenges in analysis in the Kyrgyz language or in analysis between relative languages such as Kyrgyz and Turkish.

It is observed that the structures explaining causativeness are built by morphologic, lexicological and analytic methods. Not only such kind of morphological examples but also lexical and analytical ones can be in seen in the Kyrgyz language. In this study, the objective is to construct a functional semantic field as an abstract imagination in line with "meaning to form" approach in linguistic for causativeness concepts in Kyrgyz.

Key words: Functional linguistic, Functional-semantic field, Causativeness in Kyrgyz

1.GİRİŞ

Çalışmamızda Rusçadaki İşlevsel Dilbilgisinin öncü isimlerinden A. V. Bondarko (1984)'nin İşlevsel-Anlamsal Alan (*Funktionalno-Semantiçeskoye Polye*) kuramı temel alınmıştır. Bondarko'nun işlevsel dilbilgisi çalışmalarını 'anlamdan biçime' yönteminin temellendirdiği görülmektedir (1984:5). Anlamdan biçime doğru ilerleyen araştırma yöntemi ile çatı kavramını ifade etmede sadece çatı eklerinin değil, sözcük, tümce ve metin düzlemindeki dilsel birimlerin rolü de araştırılıp belirlenebilir. İşlevsel dilbilgisinin anlam odaklı araştırma yöntemi sayesinde Kırgızcadaki ettirgenlik kavramını ifade ettiği düşünülen yapılar tüm boyutlarıyla incelenerek, daha sağlıklı bulgulara ulaşılabilmektedir. İşlevsel-anlamsal alan oluşturulurken, alt bölümler, özek (çekirdek, merkez) alan, yakın alan ve uzak alan olarak adlandırılmış, dilsel yapıların eşilevselliği, işlekliliği ve anlamı ifade gücü ölçüt alınarak, alt alanların kapsamı belirlenmeye çalışılmıştır.

Turkish Studies

İşlevsel dilbilgisi çerçevesinde Rusça ve Kırgızca gibi farklı tipolojik özellikler gösteren diller Z. Derbişeva (2003) tarafından karşılaştırılırken, Kırgızcadaki kip ve zaman kategorisinin Türkçe ile karşılaştırmalı işlevsel-anlamsal alanı ilk kez, B. Sağınbayeva tarafından sistemleştirilmiştir (2006).

2. Ettirgenliğin Tanımı, Türleri ve Karşıladığı Anlamlar

Ettirgenlik kavramı için en genel tanım, eylemin başkasına yaptırılması veya başka bir özne aracılığıyla eylemin gerçekleştirilmesidir. Biçim-Sözdizimi ve Anlambilim ile bağlantılı olan ettirgenlik kavramı, Batı dilbiliminde *sebeup-sonuç* ilişkisi çerçevesinde incelenmekte ve *causative* terimi ile ifade edilmektedir. Comrie, ettirgenliği iki mikro durumun tek bir makro durum içerisinde gösterilmesi olarak tanımlamaktadır (1989, 165).

Ettirgenliğin bir diğer işlevi ise, geçişsiz eylemleri geçişli duruma dönüştürmektir. Geçişsiz eylemlerin geçişli yapılmasıyla ortaya çıkan eylemlerin oldurgan eylemler olduğu ve bu eylemlerin ettirgen eylemlerden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşü, tartışıla gelen konulardandır. Ettirgenliğin ve oldurganlığın farklı iki kategori içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünen dilciler, ettirgen eylemlerde işi yapan başka bir ögenin ya da aracının bulunduğunu, oldurgan eylemlerde ise, öznenin doğrudan doğruya eylemi gerçekleştirdiğini, dolayısıyla dilbilgisi açısından bunların iki ayrı dil olgusu olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedirler. Korkmaz, *olma* ve *oluş* bildiren eylemlerin çatı ekleriyle *yapma*, *etme* bildiren geçişli eylemlere dönüşerek, ettirgen çatı özelliği kazandıklarını, dolayısıyla oldurganlık sınıflandırmasına gerek olmadığını bildirmektedir (1999, 162).

Türkçe gramer çalışmalarında ettirgenlik, özne-yüklem ilişkisi bakımından çatı kavramı içerisinde değerlendirilmekte, 'iş başkasına yaptırmak' ve 'geçişsiz eylemlerden geçişli eylemler oluşturmak' işlevleriyle özdeşleştirilmektedir (Kerimoğlu 2009, 1735). Tanımlamanın genel oluşu ve ettirgenliği bildiren ifade aracı olarak sadece eklere odaklanması ettirgenlik-oldurganlık kavramlarında karışıklığa sebep olmaktadır. Bunun dışında ettirgenlikte işi yapanın başka bir öge olması, oldurganlıkta işi doğrudan öznenin yapması durumları da, ettirgenlik ve oldurganlığın farklı iki kategoride değerlendirilmesi görüşünü destekler niteliktedir. Ancak, ettirgenlikte işin başkasına yaptırıldığı, oldurganlıkta işi yapanın bizzat öznenin kendisi olduğu düşüncesi ile çelişen örneklerden yola çıkılarak, bu kuralın tartışmalı olduğu, geçişli ve geçişsiz eylemlerin ettirgenlik kategorisi içerisinde birbirlerinden ayrılmasını gerektiren önemli bir işlev olmadığını ifade eden görüşler de bulunmaktadır (2009, 1737).

Yücel, Türk gramerciliğinde 'öznenin asıl işi başkasına yaptırdığı', 'ettirgen eylemlerin geçişlilik derecesi arttırılmış eylemler olduğu' ve 'eylemin taşıdığı kavramın bir başka nesneye aktarıldığı' yargılarının ettirgenlik tanımlarını şekillendirdiğine değinmektedir (1999, 179). Yücel, çalışmasında ettirgenlik ve oldurganlık ayrımının gerekli olup olmadığı üzerinde durmuş, 'öznenin işi bir başkasına yaptırmayı' ve 'öznenin işi kendisinin yapması' farklılığından dolayı, ettirgenlik ve oldurganlığın iki ayrı çatı olarak değerlendirilmesi gerektiğini bildirmiştir (1999, 180). Oldurganlık bağlamında bir diğer tartışma konusu ise, oldurgan çatıların yalnızca geçişsiz eylemlerle mi kurulabildiği yönündedir. Geçişli eylem olmalarına karşın, '*Konuyu değiştirdim; Önergeyi bekleteceklermiş; Çocuk oyuncak bebeğini giydiriyor*' örneklerinde yüklem oldurgan çatılı olduğu görülür (1999, 182).

Demircan, Türkçede ettirgenliğin katılan ilişkilerine göre incelenmemiş ve yalnızca eklerin işlevleriyle sınırlı kalmış olduğunu belirtmektedir (2003, 22-23). Bunun sonucunda konunun aktarma ve terim çevirilerine boğulduğuna, oldurgan ve ettirgen olarak adlandırılan ayrımların kendilerine özel birebir eklerle belirlenmediğine dikkat çekmektedir Ettirgenliğin ise, daha çok

eylemde bir *aracı* kullanma ile bağlantılı olduğunu, ancak dilde *sağlamak* ve *neden olmak* ilişkisinin de bulunduğunu vurgulamaktadır.

Kırgızcadaki (1a) aracılı ve (1b), (1c) nedensellik özelliği olan yapılara şu örnekleri verebiliriz.

(1)

- a. *Yaşlı kadın, elmaları çocuklara toplattı.*
Kempir almaları baldarga terdirdi.
- b. *Anlaşmazlık savaşı uzattı.*
Tüşünböstük soğuştu uzarttı.
- c. *Anlaşmazlık savaşın uzamasına neden oldu / yol açtı.*
Kelişpestik soğuştun ulanuuşuna sebep boldu / col berdi.

Demircan, tümcedeki etkileyen işlevli ögeye *zorlayıcı* anlamının da yüklenebileceğini belirtmekte, bu işlem sırasında ögelerin konumundaki değişikliklerle birlikte, sözdizimsel işlevlerin de değiştiğini bildirilmektedir (2003, 29). Nitekim (2a) da özne konumundaki öge, (2b) de nesne (Mantıksal Özne) konumundadır.

(2)

- a. *Anne, çocuğunu aradı Apası balasın izdedi.*
Ö. N. Y.
- b. *Çocuk, annesini ara-t-tı Bala apasın izdetti.*
D.Ö. M. Ö. Y.

Birinci tümcenin yüklemi düz-etken çatıdayken, ikinci tümcenin yüklemi ettirgen çatıyla genişlemiş ve birinci tümcenin nesnesi, özne konumuna gelmiştir. Dolayısıyla, çocuk kayb olduğu için annesi onu aramak zorunda kalmıştır. (3d) ve (3e) örneklerinde olduğu gibi biçimsel ettirgen yapılar bağlama göre farklı anlamlar üstlenebilmektedir. Bu nedenle, işlevsel dilbilgisinde kesin anlamın belirlenebilmesi için kullanım bağlamı (*pragmatic context*) önceliklidir.

(3)

- c. *Anne çocuğunu aradı.*
Apası balasın izdedi.
- d. *Çocuk annesini arattı. (Çocuk saatlerce kendini aratarak annesini meşgul etti)*
Bala apasın izdetti. (Bala köp ubağıt özün apasına izdetip apasın alaksıttı)
- e. *Çocuk annesini arattı. (Çocuk annesini [polislere] arattı)*
Bala, apasın izdetti. (Bala apasın [milyalarga] izdetti)

Türkçe ve Kırgızcanın tipolojik özelliğinden dolayı, ettirgenliğe yönelik dilbilgisi çalışmalarının çoğunlukla, biçimsel yaklaşım çerçevesinde olduğu görülmektedir. Kırgızcada biçimsel ettirgen ve oldurgan eylemler, Türkçede olduğu gibi ettirgen işlevli eklerin eylem kök ya da gövdesine eklenmesiyle oluşmaktadır. Kırgızcadaki ettirgenlik ekleri eylem kök ya da gövdesinin sonundaki fonemin ünlü veya ünsüz olmasına göre çeşitlilik göstermektedir. Bunun

dışında, Kırgızcanın temel özelliği olan ünlü yuvarlaklaşmasının da eklerin sayısını arttırdığı söylenebilir.

Kırgızcadaki çatı kategorisine yönelik ilk kapsamlı çalışma Kudaybergenov'un 1959 yılına ait '*Kırgız Dilinde Çatı Kategorisi*' adlı eseridir. Kırgızcadaki ettirgenliğin tanımı, türleri, ettirgenlik eklerinin işlevleri ve diğer Türk yazı dillerindeki ettirgen yapılarla olan bağlantısı bu eserde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kudaybergenov ettirgenliği, eylemin başka bir kişiye yaptırılması ve doğrudan doğruya özne tarafından gerçekleştirilmesi durumuna göre iki grupta incelemiştir (1959, 42). Ettirgenlikte işi yaptıran/işin yapılmasına sebep olan özne, 'buyurucu', işi yapan özne ise, 'mantıksal özne' olarak nitelendirilmektedir. İşteş çatıda da en az iki öznenin işi gerçekleştirmesi söz konusu olmakla birlikte, ettirgenlikteki 'buyurucu özne / mantıksal özne' konumlanmasının, işteşlikteki özneler arası konumlanmadan farklı oluşuna dikkat çekilmiştir (1959, 43). Eğer yüklem, yapma bildiren bir eylem ise, nesne almakta ve tümceye ikinci bir özne katılmaktadır. Dolayısıyla ettirgen çatılı eylemler ikinci bir özne tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu süreçte, yükleme ettirgen işlevli eklerden biri eklenmekte ve ikinci özne olan öge +yA yönelme durumu ekini almaktadır. Kırgızcada tümceye katılan ikinci özne, +yA eki ile yüklemi tamlayabileceği gibi, Türkçeden farklı olarak, çıkma durumu eki ile de, yüklemi tamlayabilmektedir (Kudaybergenov 1959, 43).

- (4) ***Men gazetanın bugünkü sanın uulum+an aldırđım.*** (+an: Çıkma durumu eki)
Ben gazetenin bugünkü sayısını oğlum+a aldırđım.

Oruzbayeva ve Kudaybergenov'un ortak gramer çalışmasında ise, Kırgızcadaki eylemlerin *sözcüksel geçişli / geçişsiz eylemler ve dilbilgisel geçişli / geçişsiz eylemler* olarak sınıflandırıldığı, ettirgen eylemlerin dilbilgisel geçişli eylemler içerisinde tanımlandığı görülmektedir (1964, 190-193).

Abdiyev, Kırgızcadaki kimi ettirgen eylemlerde öznenin kendini etkilemesini Permisif (istemli, izin / irade dâhilinde) terimiyle açıklamaktadır (2009, 56). Buradan hareketle Kırgızcada ettirgenlik, anlamsal açıdan ikiye ayrılır. Faktitif ve Permisif olarak adlandırılan bu iki anlamsal sınıflandırmada, çalışmaların daha çok faktitif anlamdaki ettirgen yapılar üzerinde yoğunlaştığı, permisif ettirgen yapıların ikinci planda kaldığı söylenebilir. Permisif ettirgen yapılar, aynı kök-ek birleşiminin farklı bağlamda, farklı anlamları ifade etmesi olarak özetlenebilir.

- (5)
a. ***Al kolun cılanga [çaktırıp aldı] çaktırdı.*** (İstem dışı)
O, kolunu yılanı sokturdu.
b. ***Al kolun cılanga çaktırdı.*** (İstemli)

(5a) örneğinde 'onun kolunu yılan soktu' anlamı varken, (5b) örneğinde 'o, şifa amaçlı kolunu yılanı sokturdu' anlamı bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, aynı biçimsel yapı bağlam çerçevesinde farklı iki anlamı yansıtabilmektedir.

Abdiyev, Kırgızcadaki (6a) destekleyici / yardımcı (*assisative*), (6b) araçlı (*enstrümental*), (6c) yineleme (*intertive*) ve (6d) yoğunluk (*intersive*) özelliği olan ettirgenlik durumlarına da değinmekte ve şu örnekleri vermektedir (2009, 68-70).

- (6)
a. ***Men atama çöp çabıştım.***
Ben babamın ot biçmesine yardım ettim / yardımcı oldum.
b. ***Alar köpürönü mina menen cardırıştı.***

Turkish Studies

Onlar köprüyü dinamitle yıktılar.

c. *izde- > izde-ş- > izdeştir-(araştırmak)*

d. *oylon- > oylon-uş- > oylonuştır-(düşünmek)*

Biçimsel ve sözcüksel oldurgan yapının bağlamdan kaynaklanan anlamsal farklılığı, eylemin nesneyi etkilemesi ya da eylemin özneyi etkilemesi ayrıntısına göre de oluşabilmektedir. ‘Yalanlarıyla kandırıyorsun.’ ve ‘İyi yetiştirmişsin.’ örneklerindeki oldurgan çatılı eylemlerin, (7a) ve (7c)’de nesneyi, (7b) ve (7d)’ de özneyi etkilediği görülmektedir. Yüklemi ettirgenlik ekiyle kurulmuş oldurgan çatılı (7b) ve (7d) tümcelerdeki anlamın ise, geleneksel ettirgenlik/oldurganlık tanımından farklı olduğu görülür.

(7)

- a. *Yalan söyleyerek [insanları] kandırıyorsun.*
Kalp aytıp [başkaları]aldap catasın.
- b. *Yalan söyleyerek [kendini] kandırıyorsun.*
Kalp aytıp [özünü] aldap catasın.
- c. *[Çiçekleri] iyi yetiştirmişsin.*
[Küldördü] sonun östürgön ekensin.
- d. *[Kendini] iyi yetiştirmişsin.*
[Özünü]cakşı önüktürgön ekensin.

3. Kırgızcada Ettirgenliğin Özek Alanı

Çalışmamızda, Rusçada ‘*yadro polya*’, Kırgızcada ise, ‘*özök alkak*’ olarak adlandırılan bölge için Türkçede ‘*özek alan*’ terimi kullanılacaktır. Merkez ya da çekirdek alan olarak tanımlayabileceğimiz özek alan, dil içerisinde anlamı ifade etme işlevi en güçlü ve en işlek olan dil birimlerinin gösterildiği alandır.

İşlevsel dilbilgisinde, dilin yapısal birimleri olan metin, tümce, tümcesel bileşimler ve çatısız-sözdizimsel yapılanmalar, işlevleri ve kullanım kuralları çerçevesinde incelenmektedir (Musaoğlu 2003, 22). Türk yazı dillerinin tipolojik özelliğine uygun olarak, çatı kavramını yansıtan yapılar çoğunlukla ekler yardımıyla oluşmaktadır. Kırgızcada da, özellikle ettirgenlik bağlamında gözlemlenen çatı eklerinin biçimsel çeşitliliği bu yapıların oluşumlarının biçimsel yöntemle iç içe olduğunu göstermektedir. Kırgız gramerciliğinde çatı eklerinin, eklendiği kök ya da gövdenin sözcük anlamını değiştirmeyip sadece gramer anlamını değiştirdiği vurgulanmakta, dolayısıyla bu ekler yapım ekleri dışında tutulmaktadır. Bazı Türkçe gramerlerde biçimsel çatıyı oluşturan eklerin yapım ekleri bağlamında ele alındığı, ancak bu eklerin sadece farklı gramer anlamı olan sözcükler türetmesinden dolayı, farklı gruplandırıldığı da görülmektedir.

Türkçe ve Kırgızcada eylem sonuna gelen ettirgenlik ekleri, özneyle ilgili bilgileri yüklemde gösteren temel yapılandıdır. Biçim-sözdizimsel düzlemde tümcenin yükleminden, tümcenin öznesinin *işi yapan* ya da *işi yapturan* olduğunu anlayabilmek biçimsel ettirgenliğin işlevsel özelliğidir. Türkçe ve Kırgızcada ettirgenlik anlamının özellikle biçimsel yapılarca ifade edilmesi, ettirgen işlevli eklerin ayrıntılı olarak incelenmesini ve bu eklerin özek alanda gösterilmesini zorunlu kılmaktadır. Biçimsel yöntemle kurulmuş çatı yapılarının, yüzeysel yapıda benzerlik gösteren, ancak farklı işlevlere sahip olan eklerle oluştuğu bilinmektedir. Dolayısıyla, dilde artzamanlı temel çatı yapılarının olduğu ve diğerlerinin zaman içerisinde bu yapıardan gelişmiş olabileceği düşünülebilir.

Ettirgenlik eklerinin kökeniyle ilgili genel kanı ise, kök eylemlerin dilbilgiselleşme (*grammaticalisation*) süreciyle eklediği şeklindedir. Kuznetsov, ‘*Türkiye Türkçesinin*

Turkish Studies

Morfoetimolojisine Dair ve *Tur- (Tar-) Eylemi ve Ettirgen Çatı* adlı makalelerinde ettirgenlik eklerinin kökenine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir (1995, 227. 1985, 36-42).

Kuznetsov, *-t-* ekinin kökenine ilişkin, Bang'ın *et-* eylemi, Kotwicz'in *te-* (*de-*) eylemi ile bağlantı kurduğuna değinmektedir. Kuznetsov, *dur-* eyleminin, 'ısrar etmek' ve 'sağlamak' anlamlarını taşıdığını, dolayısıyla *-tur-/-dur-* ettirgenlik ekinin kökeninin *tur-/dur-* eylemiyle ilgili olduğunu bildirmektedir.

Hatiboğlu, Türkçedeki eklerin oluşumunda başlıca üç yolun etkili olduğuna değinmektedir. Birincisi, artzamanlı bazı eylemlerin kullanım ve anlam zorunluluğundan dolayı ekleşmesi, ikincisi, iki ekin birleşerek başka bir ek oluşturması ve üçüncü olarak da belli diller arasında artzamanlı ortak bir kaynağın düşünölebileceğidir (1974). Üçüncü görüş olan artzamanlı ortak bir kaynak düşüncesinin, ettirgenlik ekleri için fazla araştırılmadığı söylenebilir. Türk dil ve lehçelerindeki ettirgenlik eklerinin yüzeysel ve derin yapıda benzerliği bilinmektedir. Türkçe ile diğer eklemeli dillerdeki ettirgenlik ekleri karşılaştırıldığında ise ettirgenlik ekinin, *Finçe:-ta-, -tä-, -tta- -ttä* (Bubrih 1955, 136), *Macarca:-at-, -et-, -tat-, -tet-* (Rounds 2009, 49) şeklinde olduğu görölmektedir. Bu dillerdeki ettirgenlik eklerinin yapısında bulunan *t* fonemiyle, söz konusu dillerdeki *yap-/et-* ya da *de-/söyle-* eylemleri arasında bir bağ kurmanın zor olduğu, dolayısıyla hem Fin-Ugor, hem de Türk dillerindeki bu benzerliğin arkaik dönemden kalma ortak bir yapıdan gelmiş olduğu düşünölebilir.

Oruzbayeva, *-it-* ve *-t-* ekinin farklı işlevlerinden bahsederken, bu ekin artzamanlı ve eşzamanlı düzlemde hem ad, hem de eylem kök ve gövdesine ulandığını bildirmektedir (2000, 294-297). Ek, addan eylem (*arı+t-*); eylemden ad (*keç-id, kiy-it, kuru-t-*) ve eylemden eylem (*cönö-t-, kork-ut-, semir-t-*) oluşturmaktadır. Ayrıca, *-t-* ettirgenlik ekinin kökeninin artzamanlı çokluk eki *-t-* veya *et-* yardımcı eylemi olabileceği üzerinde görüşler de bulunmaktadır.

Arat, *Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı* adlı makalesinde, iki veya daha fazla ekin birleşmesiyle veya kıyas yolu ile meydana gelmiş olması muhtemel eklerden bahsetmekte, *yat-kır- <yat-gu-r-, yat-kız- <yat-gu-z-* ettirgen eylemlerini örnek göstermektedir (1955, 399). Buradan hareketle, Kırgızcada hem *r*'li, hem de *z*'li biçimi olan *cat-kır-* ve *cat-kız-* eylemlerinin oluşumunda da *cat-gu-r-* ve *cat-gu-z-* şeklindeki bir gelişim düşünöülürse, *-kır-/-kız-* ettirgenlik ekinin, eylemden eylem yapan *-g-* ve *-r-/-z-* eklerinin birleşmesiyle oluştuğu üzerinde durulabilir.

Çağdaş Kırgızcadaki ettirgen çatılı eylemlerin morfolojik açımları incelendiğinde konu daha iyi anlaşılacaktır.

Tablo1: Kök eylemin -g(X)- ekiyle genişlemiş biçiminin -t- ettirgenlik eki alması

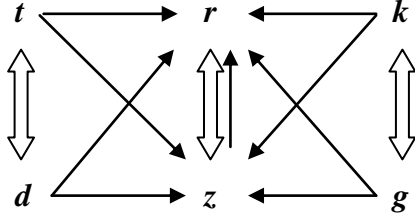
Kök eylem ve -g(X)- ekiyle genişlemiş biçimi	eylem -g(X)-t- eki iler ettirgen çatı oluşumu
<i>(er-gi->ergi-) esinlenmek</i>	<i>ergi-t > ergit-</i>
<i>(bür-kö->bürkö-) bürümek</i>	<i>bürkö-t > bürköt-</i>
<i>(kuru +ga->kurga-) kurumak</i>	<i>kurga-t > kurgat-</i>
<i>(ır- gi->ırgı-) atlamak, zıplamak</i>	<i>ırgı-t-> ırgıt-</i>
<i>(sergi-) serinlemek</i>	<i>sergi-t > sergit-</i>
<i>(udur-gu-> udurgu-) koşturmak</i>	<i>udurgu- t > udurgut- > udurgut-</i>

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimsel ettirgen yapıların (*-t-/-d-*), (*-r-/-z-*), (*-k-/-g-*) ekleriyle oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu eklerin tekli ya da, birleşik şekilleri eylem kök ya da gövdesine eklenerek biçimsel ettirgen eylemler oluşturulmaktadır.

Turkish Studies

Tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki ettirgenlik eklerinin sistematik oluşumu şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 2: Ettirgenlik eklerinin Oluşum Sistematığı

-t(X)r-	-d(X)r-	-k(X)r-	-g(X)r-	-z(X)r	t/d
-t(X)z-	-d(X)z-	-k(X)z-	-g(X)z-	z~r	k/g

Tablo 3: Ettirgenlik eklerinin dilbilgiselleşme süreci ve Kırgızcadaki ettirgenlik ekleri

Dilbilgiselleşme Süreci		a	b	c	ç	d	e	f	g
		a	e	ı	i	o	ö	u	ü
1	r	ar	er	ır	ir	or	ör	ur	ür
2	t	at	et	ıt	it	ot	öt	ut	üt
3	z	az	ez	ız	iz	oz	öz	uz	üz
4	t + r	tar	ter	tır	tir	tor	tör	tur	tür
5	d + r	dar	der	dır	dir	dor	dör	dur	dür
6	t + z	taz	tez	tız	tiz	toz	töz	tuz	tüz
7	d + z	daz	dez	dız	diz	doz	döz	duz	düz
8	k + r	kar	ker	kır	kir	kor	kör	kur	kür
9	k + z	kaz	kez	kız	kiz	koz	köz	kuz	küz
10	g + r	gar	ger	gır	gir	gor	gör	gur	gür
11	g + z	gaz	gez	gız	giz	goz	göz	guz	güz
12	z + r	zar	zer	zır	zir	zor	zör	zur	zür

Eklerin yapısındaki z / r denklığı Kırgızcadaki bazı ettirgen eylemlerde eşzamanlı olarak görülmektedir. Tablo 3'te numaralandırılmış ve koyu renkle gösterilen eklerin Kırgızcadaki kullanımı, Tablo 4'te örneklendirilmiştir.

Tablo 4: Kırgızcadaki ettirgenlik eklerinin kullanımı ve eklerin yapısındaki r/z denklığı

4a	añtar-	-	-	aktar-, çevir-
8a	at-kar-	9a	at-kaz-	gerçekleştir-
5ç	ber-dir-	11ç	ber-giz-	verdir-
5ç	bil-dir-	11ç	bil-giz-	bildir-
8e-1g	büt-kör-, -büt-ür--	9e	büt-köz-	bitir-
5ç	de-dir-	11ç	de-giz-	söylet-
8c	cat-kır-	9c	cat-kız-	yatır-
5ç	ce-dir-	11ç	ce-giz-	yedir-
8ç	cet-kir-	9ç	cet-kiz-	gönder-

Turkish Studies

4f	<i>cuk-tur-</i>	3f	<i>cug-uz-</i>	<i>bulaştır-</i>
5f	<i>cul-dur-</i>	11f	<i>cul-guz-</i>	<i>yoldur-</i>
8f	<i>cut-kur-</i>	9f	<i>cut-kuz-</i>	<i>yuttur-</i>
5f	<i>cuu-dur-</i>	11f	<i>cuu-guz-</i>	<i>yıkat-</i>
-	-	11ç-3ç	<i>em-giz-</i> , <i>em-iz-</i>	<i>emdir-</i>
5ç	<i>iy-dir-</i>	11ç	<i>iy-giz-</i>	<i>eğdir-</i>
1ç	<i>iç-ir-</i>	9ç	<i>iç-kiz-</i>	<i>içir-</i>
5ç	<i>iy-dir-</i>	11ç	<i>iy-giz-</i>	<i>eğdir-</i>
5ç-1ç	<i>kir-dir-//kiy-ir</i>	11ç	<i>kiy-giz-</i>	<i>girdir-</i>
4d	<i>koñtor-</i>	-	-	<i>çevir-</i>
2f	<i>kork-ut-</i>	-	-	<i>korkut-</i>
5f	<i>koy-dur-</i>	11f	<i>koy-guz-</i>	<i>koydur-</i>
8a	<i>kut-kar-</i>	9a	<i>kut-kaz-</i>	<i>kurtar-</i>
5a	<i>oo-dar-</i>	-	-	<i>çevir-</i>
8d	<i>ot-kor-</i>	9d	<i>ot-koz-</i>	<i>otlat-</i>
8e	<i>öt-kör-</i>	9e	<i>öt-köz-</i>	<i>geçir-</i>
-	-	3c	<i>tam-ız-</i>	<i>damlat- / yak-</i>
4c	<i>tat-tır-</i>	9c	<i>tat-kız-</i>	<i>tattır-</i>
5ç	<i>tiy-dir-</i>	11ç	<i>tiy-giz-</i>	<i>değdir-</i>
5f	<i>toñ-dur-</i>	11f	<i>toñ-guz-</i>	<i>dondur-</i>
8f	<i>tut-kur-// tut-tur-</i>	9f	<i>tut-kuz-</i>	<i>tuttur-</i>
5f	<i>tuy-dur-</i>	11f	<i>tuy-guz-</i>	<i>hissettir-</i>
5g-1g	<i>tüy-dür- //tüy-ür-</i>	11g	<i>tüy-güz-</i>	<i>düğümle-</i>
4f	<i>uk-tur</i>	3f	<i>ug-uz-</i>	<i>duyur-</i>
2g	<i>ürk-üt-</i>	-	-	<i>ürküt-</i>
5g-1g	<i>üy-dür-//üy-ür-</i>	11g	<i>üy-güz-</i>	<i>toplat-</i>

Oldurganlıkta geçişsiz eylem ettirgenlik eki alır ve olma anlamı, yapma anlamına dönüşür. Oldurgan eylemin başka bir kişiye yaptırıldığını bildirmek için ikinci bir ettirgenlik eki gerekmektedir. Geçişli eylemlerde eylemin başka bir özneye yaptırıldığını göstermek için bir ettirgenlik eki yeterlidir. Bu eylemlerde her bir ettirgenlik eki, eylemin gerçekleştirilmesi sürecine yeni bir öznenin katıldığı anlamını ifade eder. Bu yapılar da ettirgenliğin özek alanı içerisinde değerlendirilebilir.

Turkish Studies

Tablo 5: Kırgızcada ettirgenlik eklerinin üst üste gelmesi

Ettirgenlik			Eklerinin Üst Üste Gelmesi	
<i>al-</i>	<i>al-dır-</i>	<i>aldırmak</i>	<i>al-dır-t-</i>	<i>aldırtmak</i>
<i>bil-</i>	<i>bil-giz-/bil-dir-</i>	<i>bildirmek</i>	<i>bil-dir-t</i>	<i>bildirtmek</i>
<i>kiy-</i>	<i>kiy-giz/kiy-dir-//kiyir-</i>	<i>giydirmek</i>	<i>kiy-giz-dir-</i>	<i>giydirtmek</i>
<i>öt-</i>	<i>öt-köz/öt-kör-</i>	<i>geçirmek</i>	<i>öt-köz-dür-</i>	<i>geçirtmek</i>
<i>uk-</i>	<i>ug-uz-/uk-tur-</i>	<i>duyurmak</i>	<i>uk-tur-t-</i>	<i>duyurtmak</i>
Oldurganlık				
<i>büt-</i>	<i>büt-köz/büt-kör-/bütür-</i>	<i>bitirmek</i>	<i>büt-ür-t-</i>	<i>bitirtmek</i>
<i>cet-</i>	<i>cet-kir-/cet-kiz</i>	<i>göndermek</i>	<i>cet-kiz-dir-</i>	<i>göndertmek</i>
<i>cür-</i>	<i>cür-güz-</i>	<i>yürütmek</i>	<i>cür-güz-dür-</i>	<i>yürüttürmek</i>
<i>ket-</i>	<i>ket-ir-</i>	<i>getirmek</i>	<i>ket-ir-t-</i>	<i>getirtmek</i>
<i>oyno-</i>	<i>oyno-t-</i>	<i>oynatmak</i>	<i>oyno-t-tur-</i>	<i>oynattırmak</i>

4. Kırgızcada Ettirgenliğin Yakın Alanı

İşlevsel-anlamsal alan oluşturulurken, anlamı ifade eden yapıların kullanım sıklığının da göz önünde bulundurulduğuna değinilmişti. Kırgızcada sadece birkaç eylemde örneği bulunan - (X)z- ve -z(X)r- ekli oldurgan yapılar ettirgenliğin yakın alanı içerisinde gösterilecektir.

Biçimsel dilbilgisindeki çatı tanımlarında, -ş- ekinin, eylemin karşılıklı ya da ortaklaşa yapıldığını, -tur- ekinin ise, ettirgenliği bildirdiği üzerinde durulmaktadır. Oysaki *işteşlik* + *ettirgenlik* işlevi dışında, yapısında -ş-tur- bileşiği bulunan eylemlerde tekrarlanarak yapılma anlamının da olduğu söylenebilir. Tuna, bir eylem kök ya da tabanına birden fazla çatı eki gelmesi durumunda bütün ekleri içine alan açık-seçik bir sıralama kuralının olmamasına dikkat çekmektedir (1986, 383). Bu sebeple, yabancı dil öğretiminde birden fazla çatı eki kullanılırken, anlamsal farklılıklarla birlikte biçimsel sıralanmış yanlılıklarının da ortaya çıkabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kırgızcada hem -ş-tur-, hem de -k-tur- şeklinde eşişlevli yapılar bulunmaktadır. Tablo 6'daki örneklerde de yaygın işteşlik anlamı olmamakla birlikte, işteşlikteki çokluk anlamını belirlemek mümkündür. Ettirgenlik ise, kısmen oldurganlaşma boyutunda hissedilebilir, ancak doğrudan doğruya ettirgenliğin ifade edilmediği, bu nedenle -ştur- ve -ktur- bileşikleriyle genişletilmiş bu tür eylemlerin ettirgenliğin yakın alanında gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Tablo 6: -(X)ştur-/(X)ktur- ekleri ile genişletilmiş, tekrarlanma anlamı olan eylemler

Türkçe	Kırgızca	Anlam
<i>ara-ştur-</i>	<i>izde-ştir-,kara-ştur-, sura-ştur-</i>	<i>tekrar tekrar aramak</i>
<i>al-ıştır-</i>	<i>kön-üktür-</i>	<i>zamanla, belirli bir süreçte</i>
<i>gel-iştir-</i>	<i>ön-üktür-</i>	<i>zamanla, belirli bir süreçte</i>
<i>sor-uştur-</i>	<i>ter-iştir-</i>	<i>tekrar tekrar sormak</i>

Turkish Studies

'Müziğe kendini kaptırdı.' ya da 'Uyarılara hiç aldırmadı.' tümcelerindeki eylemlerde ettirgenlik ekleri bulunmakla birlikte, ettirgenlik anlamının olmadığı görülmektedir. Diğer taraftan, *kırmak*, *saklamak*, *yakmak*, *yıkmak* gibi eylemlerin derin yapısında oldurganlık anlamının bulunduğu düşünülebilir. Rusçada '*blijnyaya periferiya*', Kırgızcada '*cakınkı alkak*' olarak adlandırılan bölge, '*yakın alan*' başlığı altında incelenecektir.

Lemmens, *lexical causative* olarak adlandırdığı sözcüksel oldurganlığı çok anlamlılıkla ilişkilendirmekte ve çok anlamlılığın adlara göre eylemlerde daha fazla olduğu üzerinde durmaktadır (1998, 49-50). Dolayısıyla, tek bir biçimin farklı anlamlar içermesi, ifade edilmek istenen anlamın metinden bağımsız olamayacağını göstermektedir.

Biçimsel ve çözümlenmeli yöntemlerle kurulmuş ettirgen yapılarda biçim-sözdizimsel değişim söz konusuysen, sözcüksel oldurgan eylemler, düz çatıdaki bağımsız yapılar görünümündedir. Eklemeli dillerden olan Türkçe ve Kırgızca için sözcüksel oldurgan yapılar, oldurganlık anlamının ifadesinde, biçimsel yapılardan sonra gelmekte ve yakın alana yerleştirilmektedir.

Eylemin geçişlilik-geçişsizlik kategorisinde olduğu gibi, sözcüksel oldurgan yapılar da her dilin anlambilimi ile yakından ilgilidir. Sözcüksel oldurgan eylemler (*lexical causative verb*) hem Türkçede, hem de Kırgızcada, doğal kök eylemler ve artzamanlı kök-ek kaynaşmasıyla oluşmuş eylemler (*lexico-grammatical verb*) olarak sınıflandırılabilir. Shibatani, Türkçedeki *kır-*, *yırt-*, *dil-*, *yak-*, *sakla-* ve *aç-* gibi eylemleri sözcüksel oldurgan eylemler olarak göstermektedir (2001, 2). Türkçe ve Kırgızcadaki oldurganlık anlamı taşıyan kimi eylemlerin morfolojik açılımı incelendiğinde, doğal kök eylemlerin de arkaik dönemde biçimsel yöntemle oluştuğu düşünülebilir. Biçimsel yöntemle kurulmuş olan *sin-dir-* eyleminin Türkçedeki karşılığı *kır-* eylemidir. Türk dil ve lehçelerinde çok işlek olan *-r-* oldurganlık ekinin pek çok sözcüksel oldurgan eylemin son sesinde görülmesi, dilin tarihî gelişim sürecinde, **kır-* biçimsel oluşumun *kır-* sözcüksel yapıya dönüştüğünü düşündürmektedir. Derin yapısında dönüşlülük anlamı taşıyan *sin-* eylemi incelendiğinde, *sı-* eyleminin Eski Türkçede kırmak, parçalamak ve yok etmek anlamlarında olduğu, ancak günümüzde *sı-n-* > *sin-* sözcüksel dönüşlü yapıda olduğu söylenebilir (1967, 502). Eski Türkçedeki *su-* eylemi, uzamak anlamındadır (1969, 512). Bu eylemin *-n-* eki ile genişleyerek, Kırgızcada uzatmak anlamında kullanıldığı görülmektedir. Kırgızcada kırmak anlamındaki *sin-* (*sı-> sı-n- > sin-*) ve uzatmak anlamındaki *sun-* (*su- > su-n- > sun-*) eylemlerinin tarihî oluşumları benzer olmakla birlikte, derin yapılarındaki farklılık dikkat çekicidir. Kırgızcadaki *sin-* eylemi oluş bildiren bir eylem olup geçişsizdir. Kırgızcada *sin-* eyleminin oldurgan şekli olarak *sin-dir-*, ettirgen şekli olarak ise, *sin-dir-t-* biçimleri bulunmaktadır. Ancak, *sun-* eyleminde dönüşlülük söz konusu olmayıp derin yapısında oldurganlık anlamını taşıdığı düşünülmektedir. Kırgızca sözlükte *sun-dir-* şekline de rastlanılmamaktadır. Eski Türkçede, kapatmak, kaplamak, engel olmak anlamlarındaki *tu-* (1969, 584) eylemi de, *tun-* şekliyle Kırgızcada berraklaşmak, kaplamak anlamlarını ifade etmektedir. Kırgızcada bu eylemin *tun-ar-* ve *tun-ar-t-* şekilleri de bulunmaktadır. Ayrıca *tu-* eyleminden, *-t-* ettirgenlik eki ile **tu-t-* eyleminin oluştuğu varsayılabilir. Nitekim yol tutmak sözcüğünde yolu kapatmak, engel olmak anlamlarının olduğu görülmektedir.

İşlevsel ve anlamsal açıdan eşdeğer olan sözcüksel eylemler hem aynı dil içinde, hem de akraba diller arasında kuruluşları bakımından farklı olabilir. Türkçedeki *kır-*, *yak-* ve *sakla-* sözcüksel oldurgan eylemlerin Kırgızca karşılıkları biçimsel oldurgan eylemlerdir. (*kır-* / *sin-dir-*, *yak-* / *can-dir-/küy-güz-*, *sakla-* / *caş-ır-*) Kırgızcada, *yak-* / *cak-* eylemleri hem kuruluşu, hem de anlamı bakımından aynı sözcükler olmakla birlikte, Türkçedeki *yak-* sözcüğünün bağlam kaynaklı farklı anlamları, Kırgızcada *yakmak* anlamındaki *can-dir- küy-güz-* sözcükleriyle ifade

Turkish Studies

edilmektedir. Örneğin, 'ateş yakmak' ve 'ot çaguu' için aynı sözcüksel oldurgan olan *yak-* / *cak-* eylemi kullanılırken, 'lambayı yakmak' için *küygüz-* biçimsel oldurgan eyleminin kullanıldığı görülmektedir. Türkçedeki *yak-* sözcüksel oldurgan eyleminin farklı kullanımlarını, Kırgızcada *can-dır-*, *küy-güz*, *ört+töö* ve *tamız-* biçimsel oldurgan eylemleri karşılamaktadır.

Kırgızcada saklamak anlamındaki *caşır-* eylemi sözcüksel bir oldurgandır. Eski Türkçedeki *yaş-* (1969, 246) biçiminde bir kullanım görülmekle birlikte, kök halindeki kullanımı günümüz Kırgızcasında bulunmamaktadır. Eski Türkçede bir kumaşı ya da örgüyü sökmek anlamı taşıyan *yan-* (1969, 231) eyleminin *-dır-* ekiyle genişletilmiş biçimi Kırgızcada *candır-* şeklinde kullanılmaktadır. Seslendirilmek anlamındaki *cañır-* sözcüksel oldurganın yapısına bakıldığında da, aynı anlama gelen *yan-* > *yangır-* / *yangur-* (1969, 233) eylem kökünün ve ettirgenlik ekiyle genişletilmiş biçimlerinin yine Eski Türkçe dönemi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. *tüke-* > *tügöt-*, *kay-* > *kayt-*, *ay-* > *ayt-* eylemlerinden de görüleceği üzere, artzamanda işlek olan bu eylem köklerinin, eşzamanlı kullanımda sadece ettirgenlik ekiyle genişletilmiş biçimleri kullanılmaktadır (Oruzbayeva ve Kudaybergenov 1964, 208). Bu eylemlerden bazılarının başka bir Türk dilinde eşzamanlı olarak kullanılmakta olduğu da görülebilmektedir. Dolayısıyla, biçimsel oldurganların, sözcüksel oldurganlara dönüşme sürecinin, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde aynı anda gerçekleşmediği söylenebilir. Örneğin, Türkçede *aldat-* ve *yont-* eylemlerinin kök hali kullanılmazken, Kırgızcada *alda-* ve *con-* şeklindeki kök eylemler işlek olarak kullanılmaktadır. Kırgızcadaki *sekir-* eyleminin kök biçimi Kırgızcada kullanılmazken, Türkçede *sek-* eyleminin kullanımı söz konusudur. Kırgızcadaki *dön-* anlamında olan *kayt-* eyleminin *kay-* kök biçiminde kullanımı ise, Altaycada görülmektedir.

Türkçe ve Kırgızcada anlamları bakımından özdeş, ancak kuruluşları bakımından farklı olan oldurgan eylemler şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 7: Türkçe ve Kırgızca arasında anlam açısından özdeş, kuruluşu bakımından farklı olan oldurgan eylemler

Türkçe Sözcüksel Oldurgan Eylemlerin Kırgızca Biçimsel Oldurgan Karşılıkları	Kırgızca Sözcüksel Oldurgan Eylemlerin Türkçe Biçimsel Oldurgan Karşılıkları
<i>beğen-:caktır-</i>	<i>alda- :aldat-, kandır-</i>
<i>bırak-:kaltır-</i>	<i>büt-:bitir-</i>
<i>kır-:sınıdır-</i>	<i>kötör-:yükselt-</i>
<i>sek-:sekir-</i>	<i>orunda-:yerleştir-</i>
<i>sil-:öçür-</i>	<i>soz-:uzat, sündür-</i>
<i>sök-:candır</i>	<i>törö-:doğur-</i>
<i>topla-:üygüz- üydür- üyür-</i>	<i>tuu-:doğur-</i>

5. Kırgızcada Ettirgenliğin Uzak Alanı

İşlevsel-anlamsal alanın, 'uzak alan' adını verdiğimiz bölümü Rusçada 'dalnyaya periferiya', Kırgızcada ise, 'alıska alkak' olarak adlandırılmaktadır. Kırgızcada nedensellik anlamı olan çözümlenmeli yapılar, ettirgen çatılı kip, zaman bildiren eylemler, ettirgen çatılı eylemlerle kurulmuş adlaşma, ortaç ve ulaç öbekleri, dolaylı ve edimbilimsel (*pragmatic*) anlatımlar, atasözleri ve deyimler uzak alanda gösterilebilir.

Ettirgenlik ve oldurganlık anlamları tümce ve metin düzleminden de belirlenebilmektedir. Bu tür yapılar çözümlenmeli ettirgen ya da oldurgan yapılar olarak tanımlanmakta ve uzak alan içerisinde gösterilmektedir. Çözümlenmeli yapıların anlamsal açıdan biçimsel ve sözcüksel yapılarla örtüştüğü görülmekle birlikte, çözümlenmeli yapılarda önermeler arasındaki ilişkinin nedensellikten

kaynaklandığı söylenebilir. Diğer taraftan, daha çok kullanımsal düzlemde açığa çıkan çözümlemeli yapıların Türkçe ve Kırgızcada bağımsız ve işlek kullanımı yaygın değildir. Dolayısıyla, bu tür yapıların uzak alanda gösterilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir.

Sözdizimsel düzlemde, eylemin özneyle olan ilgisinin sözcük ya da sözcük öbekleri yardımıyla kurulması, çözümlemeli yöntemin temel kuralıdır. Çözümlemeli yöntemin sözcüksel yöntemden farkı, sözcüksel oldurganlarda oldurganlık anlamının sözcüğün derin yapısında hazır bulunması, çözümlemeli yapılarda ise sözcük ya da sözcük öbeklerinin sözdizimi düzleminde bir araya gelerek ettirgenlik/oldurganlık anlamını oluşturmasıdır.

Bükümlü dillere özgü olan çözümlemeli ettirgen yapıların çok fazla olmamakla birlikte, son yıllarda yapılan işlevsel çalışmalarla eklemeli dillerde de tespit edildiği görülmektedir. Türkçede *sağlamak*, *neden olmak*, *yol açmak*, *izin vermek*, *engel olmak*, *söylemek*, *istemek*, *rica etmek*, *emretmek*, *zorlamak* sözcüksel kodlayıcılarla nedensellik ya da ettirgenlik anlamı tümce düzleminde ifade edilebilmektedir. Sözcüksel kodlayıcılardan *sağlamak*, *neden olmak* ve *yol açmak* eylemlerinde ettirgenlik sürecinin kesin sonuca ulaştığı kestirilebilirken, *izin vermek*, *söylemek*, *istemek*, *rica etmek*, *emretmek*, *engel olmak*, *karşı çıkmak* gibi eylemlerle oluşturulan çözümlemeli ettirgenlikte sonucun gerçekleşip gerçekleşmediği tümce bağlamından değil, metin bağlamından çıkarılabilmektedir.

Tablo 8’de, Türkçedeki çözümlemeli ettirgen yapıları oluşturan sözcük ve sözcük öbeklerinin Kırgızca karşılıkları gösterilmiştir.

Tablo 8: Kırgızcada çözümlemeli ettirgen yapıları oluşturan sözcüksel kodlayıcılar

Türkçe	Kırgızca
<i>sağlamak</i>	<i>kamsız kılıu, kamdoo, boluşun şarttoo, mümkünçülük tüzüü öbölğö tüzüü, türtkü boluu</i>
<i>neden olmak, yol açmak</i>	<i>sebep boluu, col açuu, col berüü, alıp kelüü</i>
<i>izin vermek</i>	<i>ruksat berüü</i>
<i>engel olmak</i>	<i>toskool boluu, toskoolduk kılıu</i>
<i>istemek, rica etmek</i>	<i>kaaloo , talap kılıu, suranuu , ötünüü</i>
<i>emretmek/zorlamak</i>	<i>buyuruu, buyruk berüü/ macburloo</i>

Kırgızcada *sağlamak/sebep olmak* anlamlarını ifade eden çözümlemeli yapılar için şu tümce örneklerini verebiliriz.

(8)

1. *Kımız immunitettin kötörlüşün kamsız kılát. Kımız, bağışıklığın güçlenmesini sağlar.*
2. *Cañı suu saktığıçtar üzgültüksüz elektir togu menen kamsızdayt. Yeni barajlar kesintisiz elektrik sağlayacak.*
3. *Katuu caagan camgır seldin cürüşünö sebep boldu. Şiddetli yağmur sele sebep oldu.*
4. *Anın keñeşi adabiyatka köbüröök kayrılışımatürtkü boldu. Onun tavsiyesi edebiyatla daha fazla ilgilenmemi sağladı.*

Turkish Studies

5. *Sınak uçuşurunda tartipti saktoonu **talap kıldı.**
Sınavda düzenin **sağlanmasını istedi.***
6. *Apası balasın darı içüügö **macburladı.**
Annesi, çocuğu ilaç içmeye **zorladı.***
7. *Cañı mıyzamdar ekonomikanın önügüşünö **öbölgö tüzdü / şart tüzdü.**
Yeni kanunlar ekonominin gelişmesini **sağladı.***
8. *Körgözmö anın çığarmaların körsötüügö **öbölgö boldu.**
Sergi, onun eserlerinin **tanınmasını sağladı.** (tanınmasına vesile oldu)*
9. *Ekologiyanın buzuluşu aba ırayının ildam özgörüşünö **alıp keldi.**
Ekolojinin bozulması hava durumunun çok çabuk değişmesine **sebeptir.***
10. *Atası anın eşikke çığışına **ruksat berdi.**
Babası onun dışarıya çıkmasına **izin verdi.***
11. *Tüşünböstük soguştun ulanuusuna **sebeptir / col berdi.**
Anlaşmazlık savaşın uzamasına **neden oldu / yol açtı.***
12. *Katuu şamal talaa işterine **toskool boldu.**
Şiddetli rüzgâr bağ-bahçe işlerini **engelledi.***
13. *İnisi baykesinin kitep okuşuna **toskoolduk kıldı.**
Kardeşi ağabeyinin kitap okumasına **engel oldu.***
14. *Tehnologiya adabiyattın önügüüsünö **kedergi bolgon emes.**
Teknoloji, edebiyatın gelişmesine **engel olmamıştır.***
15. *Mayramga karata dayardık **kıldırış** kerek eken.
Bayram için hazırlık **yaptırmak** gerekiyormuş.*

6. SONUÇ

Ettirgenlik ve oldurganlık anlamının ifadesinde, biçimsel yapıların yanı sıra, sözcüksel ve çözümlemeli yapılardan da yararlandığı görülür. Dil birimlerinin ettirgenlik anlamını ifade edebilme gücü, kullanım sıklığı ve bağlam kaynaklı etkenler işlevsel-anlamsal alanının oluşturulmasında göz önünde bulundurulmuş ölçütlerdir. Anlam odaklı işlevsel dilbilgisi yöntemi, ettirgenlik ve oldurganlık anlamını ifade eden tüm dil birimlerine yönelik çözümleme imkânı sunmakta ve anlam karmaşasını önlemektedir.

Ettirgenliğin işlevsel-anlamsal alanının belirlenmesiyle, Kırgızcadaki ettirgenliğe ilişkin dilin tüm yönlerini kapsayan daha bütüncül betimlemeler yapılabileceği ve Kırgızcanın (anadili / akraba dil / yabancı dil olarak) öğretimi açısından kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Turkish Studies

Tablo 9: Kırgızcada Ettirgenliğin İşlevsel-Anlamsal Alanı

Özek Alan	Yakın Alan	Uzak Alan
<i>Biçimsel Ettirgen Eylemler (Morphological Causative)</i> -(X)t-, -(X)r-, -(X)z-, T(X)r-, -K(X)r-, -K(X)z-	<i>Biçimsel Oldurgan Eylemler</i> -(X)z-, -g(X)z-	<i>Çözümlemeli Ettirgen-Oldurgan Eylemler (Analytic Causative)</i>
	<i>Birleşik Biçimsel Çatılar</i> -(X)ş-t(X)r-, -(X)k-t(X)r-	
	<i>Sözcüksel Oldurgan Eylemler (lexical Causative)</i>	
<i>Oldurgan Eylemlerin Ettirgenleşmesi</i> -(X)t-tIr-, -(X)r-t-T(X)r- t-, -K(X)r-t-, -K(X)z-dır-	<i>Sözcük-Biçimsel Oldurgan Eylemler (lexico-grammatical)</i>	
<i>Zincirlemeli Ettirgen Eylemler</i> -(X)t-tIr-t- -(X)r-tIr-t- -T(X)r-t-tIr- -K(X)r-dIr-t- -K(X)z-dIr-t-		

KAYNAKÇA

- ABDİYEV Taalaybek (2009). **Konstruksii s Kauzativnımı Glagolami v Kirgizskom Yazıke**, Bişkek: Bilim, s:56, 66-70.
- ARAT R. Rahmeti (1955). **Türkçede Kelime ve Eklerin Yapısı**. Ankara:Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, S:IV, s.399.
- BONDARKO V. Aleksandr (1984). **Funksionalnaya Grammatika**, Leningrad:Nauka, s.5.
- BUBRİH D.V.(1955). **İstoriçeskaya Morfologiya Finskogo Yazıka**,Leningrad:Nauk, s.136.
- COMRIÉ Bernard (1989).**Language Universals and Linguistic Tipology**, Chicago: The University of Chicago Press, s.165.
- DEMİRCAN Ömer (2003). **Türk Dilinde Çatı**, İstanbul: Papatya yay.,1. Basım.
- DERBİŞEVA Zamira (2003).**Funksionalno-Semantiçeskoye Polye v Kirgizskom i Russkom Yazıke**,Bişkek: Kırgızsko-Rossiyskiy Slavyanskiy Universitet.**Drevnetyurkskiy Slovar**,(1969).Leningrad: Nauka, s. 231, 233, 246, 502, 512, 584.

Turkish Studies

- HATİPOĞLU Vecihe (1974). **Türkçedeki Eklerin Kökeni**, Ankara: Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi XXIX, S:268, s. 331-340.
- KERİMOĞLU Caner (2009). **Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik**, Ankara: Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume:4/8, s.1734, 1745.
- Kırgız Tilinin Sözdüğü** (2010). Bişkek: Avrasya Press.
- KORKMAZ Zeynep (1996). **Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler**, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, s.162.
- KUDAYBERGENOV Sarıbay (1959). **Kırgız Tilindegi Mamile Kategoriyası**, Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası, s.42,43.
- KUDAYBERGENOV Sarıbay ve ORUZBAYEVA Bübüyna (1964). **Kırgız Tilinin Grammatikası**. Frunze: Okuu-Pedagogika, s.190-193.
- KUZNETSOV İ. Petro (1985). **Glagol tur-(tar-) i ponuditelny Zalog**, Baku: Sovyetskaya Tyurkologiya, S:6, s.36-41.
- KUZNETSOV İ. Petro (1992). **İnvariantniye Znaçeniya i Proishojdeniya Tyurkskih Zalogovih Form**, Baku: Sovyetskaya Tyurkologiya, S:2, s.82-90.
- LEMMENS Maarten (1989). **Lexical Perspectives on Transitivity and Ergativity**, Amsterdam/Philadelphia: Jhon Benjamins Publishing Company, 166, s.49-50.
- MUSAOĞLU Mehman (2003). **Türkçenin İşlevsel Dilbilgisi ve Metin Kompozisyonu**, Ankara: Dil Dergisi, S:120, s.22-40.
- ORUZBAYEVA Bübüyna (2000). **Söz Kuramı**, Bişkek: Mektep, s.294-297.
- ROUNDS H. Carol (2009). **Hungarian, An Essential Grammar**, London, New York: Routledge, s.49.
- SEGINBAYEVA Burul (2006). **Kırgız cana Türk Tilindegi Etis Söz Türkümünün Struktura-Funksionaldik Salıştırması**, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Til İlimi İnstitutu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bişkek.
- SHİBATANİ Masayoshi (2001). **The Grammar of Causation and İnterpersonal Manipulation**, Amsterdam, Philadelphia: Jhon Benjamins Publishing Company, 48, s.2.
- TUNA, Osman Nedim (1986). **Türkçede Transitive-Causative 'Geçişli-Ettirgen' Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü**, Ankara: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. 24,-25, s. 381-428.
- YÜCEL Bilal (1999). **Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları**, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı II, Türk Dil Kurumu Yayınları:718, s.156-201.